

KUR'AN IŞIĞINDA İNSANIN BİREYSEL SORUMLULUĞU (Günah ve Sevap)

Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi

E-mail: tyesilyurt@firat.edu.tr

Abstract: This essay has discussed the fact of sin-reward (gunah-sevap) in front of the personal responsibility according to the Qur'an. But it is based especially on the Qur'an and there aren't any detailed theological discussions. The Qur'an define the human as a exist who is a free on the personal level and capable his activities. This freedom forms the reasons for the responsibility of their activities. There isn't hereditary sin in the Qur'an. Every human, says the Qur'an, will see the suitable punishment for only their activities.

Kur'an-ı Kerim'e göre insan, yeryüzü yaşamının en seçkin ve ayrıcalıklı¹ varlığıdır; sahip olduğu değer doğuştan olup, sonraki bir kazanım değildir.² Yaratılış hiyerarşisinde, en güzel şekilde var edilmiş, en uygun biçim verilmiş³ ve yeryüzü topluluğunun efendisi konumuna yükseltilmiştir.⁴ Kur'an'a göre insan daha başlangıçta şu veya bu niteliği yönüyle değil, insan oluşu yönüyle Kur'an'ın hitap evrenine girmektedir ve Kur'an, öncelikli olarak insana hitap etmektedir. Allah, bir taraftan insana kendi ruhundan üfleyerek onu şereflendirirken,⁵ diğer taraftan da ona meleklere bile kıskandıracak şekilde bırakabilecek bir bilme ve düşünme kapasitesi vermiştir.⁶ Bu

¹ Bu nedenle yeryüzü nimetleri onun emrine verilmiştir. Bkz. 2.Bakara, 29; 45.Câsiye, 13.

² Kur'an, muhatap kitle olarak insanı merkeze alır. Kur'an'ı dinleyecek, ondan öğüt olacak olan, şu veya bu inanç ya da kazanım sahibi veya daha açık bir anlatımla sonraki bir kazanımı yönüyle insan değil, nötr olarak insandır. İnsanın "insanın fitrat üzere varoluşunu" ifade eden anlatımlar, bu tezi doğrulamaktadır.

³ 95.Tin, 4.

⁴ Bu anlamda Kur'an, insanı yeryüzünün halifesi olarak tanımlar. Bkz. 2.Bakara, 30; 6.En'âm, 165.

⁵ Yaratılış serüveninde, Allah insana kendi ruhundan üfleyerek onu şereflendirmiştir. Dolayısıyla diğer varlıklara nispetle ayrıcalıklıdır ve bir yönüyle de ilahidir. Bkz. 31.Lokman, 9; 15.Hicr, 29; 38.Sad, 72.

⁶ 2.Bakara, 30-31. Bu yönüyle Hz. Adem bu kozmik alemde, ilk potansiyel bilim adamı olarak ortaya çıkmış; işlemiş olduğu hatadan dolayı affedilip bağışlanarak, nesli yeryüzünde sayıca çoğaldıktan çok daha sonra Allah tarafından peygamber olarak görevlendi-

yönüyle insan, Allah'ı bilebilecek, bu sorumluluğu üstlenebilecek kapasiteye sahiptir.⁷ Belki de bu nedenle, bütün diğer canlılar arasında kavramlar üretebilmek, çözümlenmeler yapabilmek ve bilgiye erişebilme gücüne sahip ve dolayısıyla davranışlarından sorumlu olan tek varlık insandır.

1. Bireysel Sorumluluğun Dayanağı: Özgür İrade

İnsanın yaratılıştan gözlem yapabilecek ve sonuçlar çıkarabilecek duygular, akıl ve kalp gibi niteliklerle donatılmış olması,⁸ davranışlarında özgür olma ve bilinçli olarak yerine getirdiği eylemlerinin hesabını verebilme sonucunu doğurmuştur. Olayları gözlemlemesi ve değerlendirmesi için insana göz, kulak ve kalp verilmiş ve bunların her birinden insanın sorumlu olacağı belirtilmiştir: “Çünkü kulak, göz, gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludurlar”.⁹ Kur'an'ın anlatımına göre insan, bu yeryüzü serüveninde başıboş bırakılmamıştır;¹⁰ davranışları bir amaca yöneliktir ve yaptıklarından sorumludur.¹¹ Zira insan görev ve sorumluluk yüklenebilecek bir varlıktır ve bunu, -Kur'an'ın anlatımıyla- o ezeli diyalogda kanıtlamıştır. Kur'an'a göre tüm evrenin yüklenmekten kaçındığı veya korktuğu sorumluluk bilincini insan kabul etmiştir: “Doğrusu biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik; ama sorumluluğundan korktuğu için onu yüklenmeyi reddettiler. O emaneti insan üstlendi”¹² Ayette insanın üstlendiği emanet en geniş anlamıyla sorumluluktur.¹³ Bu nedenle insan, özgür bir yapıya sahip ve aynı zamanda Allah'ın emanetinin koruyucusudur. Allah'ı bilme, tanıma ve son olarak da O'na ibadet etmekle yükümlüdür.¹⁴ Bununla birlikte Kur'an'ın kendi anlatım tekniği içerisinde dile getirdiği bu diyalogda önemli bir nokta dikkat çekmektedir. Allah sorumluluk bilincini insana zorla yüklememiş veya insanı bunu yerine getirmeye mecbur kılmamıştır. Aksine sorumluluk tümüyle

rılmıştır. Bkz. Siddikî, B.Hüseyin, “İslam ve Modernite: Bir Diyalog”, *Dini Bilginin İmkani*, der. T.Yeşilyurt, İstanbul, 2003, s.35vd.

⁷ Bkz. 7.A'raf, 172.

⁸ Allah insanı hiçbir şey bilmez iken, var ederek ona kulak, göz, kalp vermiş (bkz.16.Nahl 78; 32.Secde 99; 67.Mülk 23) ve bunları uygun alanlarda kullanmasını istemiştir. İnsan görececek, işitecek ve bunlar kanalıyla aldığı verileri akıl süzgecinden geçirerek bilgiye dönüştürecektir. Bu konuda bir tartışma için bkz. Uyanık, Mevlüt, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara, 1999, s.93.

⁹ 17.İsra, 36.

¹⁰ 75.Kıyamet, 36.

¹¹ 16.Nahl, 93; 21.Enbiyâ, 23.

¹² 33.Ahzab, 72.

¹³ Bkz. Neseî, Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd, *Tefsiru'n-Neseî* (Medârik Tefsiri), İstanbul, 1984, III/315.

¹⁴ 51.Zariyat, 56.

insanın tercih ettiği bir olgudur; dağın taşın yüklenmekten kaçındığı sorumluluğu insan kendi tercihiyle üstlenmiştir ve insanın kendi özgür kararıyla ilgili bir seçimdir.¹⁵ Dolayısıyla en genel anlamı içerisinde sorumluluk, başından beri beşeri eylem alanına dönük ve tümüyle kişisel bir olgudur. Aynı zamanda bu, insanın doğruyu, iyiyi, güzeli seçmekte olduğu kadar, aksini isteme, seçme, benimseme ve yaşama geçirme hakkına da sahip olması anlamına gelir: “*şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör*”.¹⁶ Allah kötülüğü ve ondan korunmayı ilham etmiş olmakla birlikte¹⁷ yine de bunu tercih etmede insanı serbest bırakmıştır.¹⁸ Diğer dinler içerisinde İslam Dini söz konusu olduğunda, dini kabullenme de kişisel tercihe dayalıdır. Çünkü dünyaya gelen her çocuk, beşeri bir saflık ve tarafsızlık (fitrat) içerisinde dünyaya gelir. Herhangi bir dini benimseme ise doğuştan var olan değil, sonradan kazanılan bir olgudur ve kişisel tercihe dayalıdır. Bu nedenle dinde zorlama yoktur.¹⁹

Kur’an’da insan öz-benliğini, kişiliğini ya da özerkliğini korumaya yönelik oldukça güçlü vurgular mevcuttur. Her birey, ötekileriyle aynı evreni paylaşıyorsa da, birey oluşu yönüyle hiçbir insan diğerinin aynı değildir. İnsan hak ve özgürlükleri ya da birey özerkliğinin korunumu çağdaş dünyanın da önemli bir açılımı olmakla birlikte, burada insanın aşırı bir yüceltilişi (hümanizm)²⁰ ve birey adına Tanrı’yı yok sayma eğilimi ağır basmaktadır. Buna karşılık Kur’an, Tanrı-insan arasındaki ilişkiyi bir denge düzeyine

¹⁵ Kişisel iradeye yapılan bu vurgu öylesine güçlüdür ki, kişi ile Allah arasındaki en önemli ve en özel ilişki olan iman da son tahlilde birey iradesine dayandırılır. Bu nedenle, kişisel tercihleri olmadığı takdirde Peygamber bile sevdiğilerine hidayet veremez. Bkz. 26.Şûra 56.

¹⁶ Bkz. 76.İnsan, 3.

¹⁷ Bkz. 91. Şems, 8-10.

¹⁸ İnsanın iyilik ve kötülüğü kendi özgür iradesiyle seçmesi ya da başka bir anlatımla insanın davranışlarında özgürlüğü sorunu İslam Kelamı’nın da önemli tartışma konularından birisini oluşturur. Yapılan tüm tartışmalarda, insan fiillerinin nihai faili olarak Allah’a güçlü bir atf mevcutsa da, iyilik-kötülük, hidayet-dalâlet ve iman-küfür arasındaki tercih tümüyle bireysel iradeye dayalı olarak değerlendirilmektedir. Bu konudaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Maturîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, tah. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s.256vd; Neseffî, Ebu’l-Berâkât, *el-İ’timâd fi’l-İ’tikâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü: 3083, Vr.50a-74b; Neseffî, Ebu’l-Muîn, *Tabsiratü’l-Edille*, tah. Claude Selame, Dımaşk, 1993, II/541vd. Yazıcıoğlu, M.Sait, *Matürîdî ve Neseffî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, 1972, s.72; Turhan, Kasım, *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İstanbul, 1996, s.30vd.

¹⁹ 2.Bakara, 256.

²⁰ Bkz. Frolov, Ivan, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, İstanbul, 1997, s.218-219.

oturtur; birey adına Tanrıyı veya Tanrı adına bireyi yok sayan her iki eğilimi de tasvip etmez. Kur'an'a göre beşeri düzlemde insan, özgür (ama mutlak değil) bir varlıktır; ortaya koyduğu tutum ve davranışlar tümüyle kendi kişisel eylem dünyasına aittir. Bir başka açıdan da Allah-insan arasındaki en temel ilişki biçimi olan iman, beşeri bir tercihtir ve insan özgürlük alanına aittir. “*De ki Kur'an Rabbinizden gelen bir haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun*”²¹. “*Bu sadece bir öğüttür. Dileyen Rabbine giden yolu tutar*”²² İnsan tercihinin dayanmayan ve dayanağı insanın özgür seçimi olmayan bir iman, aynı zamanda insan açısından bir özbenliğin ve bireyselliğin yitirilişi anlamına geleceğinden, geçerli değildir. Kişiselliğin kaybı anlamına gelebilecek böyle bir eylemde peygamber bile müdahil olamaz: “*Fakat sen körlere, üstelik basiretleri de yoksa, hidayet edip yol gösterebilecek misin*”²³. “*Sen kendi sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve (kendi tercihleriyle) hidayete girecekleri en iyi O bilir*”²⁴ Bu onların kendi tercihleridir ve onları peygamberin bile doğru yola iletebilmesi mümkün değildir.²⁵ Peygamber yalnızca bir uyarıcı ve açıklayıcıdır.²⁶ Peygambere düşen yalnızca doğru yolu göstermektir.²⁷ Peygamberin bu görevi, bireysel sorumluluğu engelleyici olmaktan çok kolaylaştırıcı bir işlev görür. Peygamber açıklar ve uyarır,²⁸ sonuçta insanı doğruya ulaştıracak olan kendi tercih ve eylemleri doğrultusunda²⁹ Allah'tır.³⁰ Allah kendisi-

²¹ 18.Kehf, 29.

²² 76.İnsan, 29.

²³ 10.Yunus, 43.

²⁴ 28.Kasas, 56.

²⁵ 30.Rum, 53.

²⁶ 5.Mâide, 19; 17.İsra, 105; 25.Furkan, 56; 33.Ahzâb, 45; 34.Sebe, 28; 35.Fatır, 24; 37.Saffât, 72; 41.Fussilet, 4; 48.Fetih, 8;

²⁷ 92.Leyl, 12.

²⁸ Mutezile, peygamberlerin görevlerinin açıklama ve uyarıdan ibaret oluşu gibi, hidâyetin de yalnızca *açıklama ve beyan*'dan ibaret oluşu düşüncesindedir. Bkz.Eş'ârî, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, tah. M.Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1990, 1/324-325; Sâbunî, Nuriddin, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, Ankara, 1991, s.79; Neseî, Ebu'l-Berekât, *el-İ'timâd*, Vr.68b. Ancak Ehl-i Sünnet düşünürleri, Mutezile'nin “hidayetın beyan” oluşu kabulunu, Kur'an'ın genel anlatım tarzına ters düştüğünü ileri sürerek reddederler. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Neseî, *el-İ'timâd*, Vr.68b-69a.

²⁹ 10.Yunus, 9.

³⁰ 14.İbrahim, 4. Bu ve benzeri ayetlerde, Yüce Allah'ın inananları hidayete erdirişinden ve inanmayanları sapıklık içinde bırakışından söz ediliyorsa da, Kur'an'ın genel bütünlüğü açısından bu ayetler, bireysel tercih ve kazanımları yok sayacak şekilde yorumlanamazlar. Bu nedenle Kur'an ve Peygamberler, bireyin özgür tercihini kısıtlayıcı değil, aksine bu tercih doğrultusunda onları hidayete çağıran vasıtalar olarak görülebilirler. (Bkz.17.İsra 9;

ne gönül verenleri³¹ Kitabına sarılanları,³² yararlı iş yapanları³³ ve kendi yolunda çaba sarf edenleri³⁴ doğru yola eriştirir. Allah imana ulaşma yolunda kararlılık göstermeyenleri,³⁵ Allah'ı inkâr edenleri³⁶ ve zalimler topluluğunu³⁷ hidayete erdirmez. “Allah yalancı ve inkârcıyı hidayete erdirmez”.³⁸ Son tahlilde hakikatten uzaklaşanları da, hidayete kavuşanları da en iyi bilen Allah'tır.³⁹ Allah ve peygamber yalnızca doğru yolu gösterir: “Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini veren, sonra da doğru yolu gösterendir”⁴⁰ Ancak birey kendi bireysel seçimini doğrudan yana kullanmadıktan sonra, onları doğru yola çağırmanın hiçbir anlamı olmayacaktır.⁴¹ İnsanın iyilikten veya kötülükten yana tavır almasını ifade eden bu anlatımların tamamında, eylem bireyin kendi seçimiyle ilişkilendirilir; birey ister, tercih eder, kararlılık gösterir Allah da yaratır.

Bireysel anlamda özgür olabilme davranışlarının sonucundan sorumlu olmanın ve yükümlülüğün de temel koşuludur. Çünkü insan seçiminde özgür olduğuna göre, onun özgürlüğünü anlamlı kılacak olan da sorumluluk fikridir. Özgür iradenin yok sayıldığı koşullarda gerçekleştirilen söz ve eylemden dolayı birey sorumlu tutulamaz.⁴² İnsanın, davranışlarından tam anlamıyla sorumlu tutulabilmesi için kendisine sunulacak alternatiflerden birini sebep-sonuç, amel-ceza bağlantısı içinde benimseyebilmesi; anlamlı, gayeli, ötesi ve deruni boyutu olan ve bir bakıma da büyük bir var oluş projesinin odak noktasında yer alan gerçek anlamda var ve etkin bir birey/özne olabilmesi

21.Enbiyâ 73; 32.Secde 24). Ayrıca bu konuda daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, İstanbul, 1995; Tunç, Cihat, “İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet”, *E.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, 6 (1989), s.25-41. Bazılarınca ileri sürüldüğü gibi Allah hak ile batılı göstermeden, insana temyiz gücü verip tercih hakkı tanımadan dilediğini dalâlete, dilediğini hidâyete sevk etmiş olsaydı, peygamber göndermenin, kitaplar indirmenin bir anlamı kalmaz, cezâ ve mükâfatın da makul bir dayanağı bulunmazdı. (bkz. Tunç, Cihat, “Dalâlet”, D.İ.A, İstanbul, 1993, VIII/428).

³¹ 13.Ra'd, 27.

³² 3.Al-i İmran, 101; 4.Nisa, 175.

³³ 10.Yunus, 9.

³⁴ 29.Ankebut, 69.

³⁵ 16.Nahl, 37.

³⁶ 2.Bakara, 264.

³⁷ 3.Al-i İmran, 86.

³⁸ 39.Zümer, 3.

³⁹ 16.Nahl, 125.

⁴⁰ 20.Taha, 50.

⁴¹ 18.Kehf, 57.

⁴² 16.Nahl, 106.

kaçınılmazdır.⁴³ Bu tercihe dayalı iş ve eylemde bulunabilme, önemli bir açılım ve kendini gerçekleştirme basamağıdır ve insanı diğer varlık türleri içinde âlemin hiyerarşik en üst düzeyine çıkarır. Bu özgürlüğü nedeniyle insan, kendi tarihinin baş mimarıdır, yıkar, inşa eder, yanılır, bilmenin gurur dolu onurunu yaşar; kimi kez zirveye tırmanır, kimi kez de diplere vurur, hor hakir kalır.⁴⁴ Hürriyeti ile o kader işçisidir; kadere yeni boyutlar ekler, kadere yeni kader formu şekillendirir.⁴⁵ Tek kelimeyle Kur'an insana bireysel sorumluluğun temeli olan kendi eylemlerini gerçekleştirme özgürlüğü tanır ve onu kendinin insanı olmaya çağırır. Sorumluluğu üstlenebilecek güçlü ve karakterli bir kişilik, sağlam bir benlikten doğar. Çağdaş hümanist çözümlerinin insanın eğilim ve yeteneklerini özgürce sergilemesine tek yanlı sağladığı imkân, bireyselliği yüce ve soylu bir şeymiş gibi överek sınırlanamaz bir bencillik ve hoşgörü eksiliğinin yayılmasına göz yummaktadır. Kur'an'ın insanın davranışlarını serbestçe sergileme özgürlüğü karşısına, sağlam bir sorumluluk bilinciyle çıkması, bireysel ya da toplumsal anlamda özgürlüğün kötüye kullanımının önüne geçer.

Kur'an'a göre insanın doğrudan yana olup iyi bir insan olabilmesi veya aksini tercih etmesi kendi bireysel tercih ve sorumluluğuyla ilgili bir durumdur. Kendi yolunu ve istikametini belirleyen insandır ve *"herkes kendisine uygun bir tarzda hareket eder"*.⁴⁶ Hz. Nuh, tercihini doğrudan yana kullanmayan ve sapkınlardan olan oğlunun kurtuluşunu istemekle birlikte, bunu gerçekleştiremediği gibi,⁴⁷ ahirette iyinin kötüye, anne-babanın evladına hiçbir faydası dokunamayacaktır: *"o gün insan, kardeşinden, anne-babasından, eşinden-çocuklarından kaçacaktır"*.⁴⁸ Çünkü tüm sorumluluklar bireyseldir ve herkes kendi eyleminden sorumludur: *"onlardan her birinin o gün başından aşan işleri vardır"*.⁴⁹ Çünkü daha yaratılıştan insana gideceği yol gösterilmiş bunlardan birini seçmede özgür bırakılmıştır. Öyleyse kendini arıtan, temize çıkaran ve hakikatten yana olan kurtuluşa erecek, kötülükten yana olan ise kaybedenlerden olacaktır: *"Nefse ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük yapma kabiliyeti verene andolsun ki, kendini arıtan kurtuluşa ermiş; kendini kötülüğe düşüren de ziyana uğramıştır"*.⁵⁰

⁴³ Kılıç, Sadık, *Benliğin İnşası*, İstanbul, 2000, s.75-76.

⁴⁴ "Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da çevirdik aşağıların aşağısına attık" 95.Tin, 4-5.

⁴⁵ Kılıç, *Benliğin İnşası*, s.18.

⁴⁶ 17.İsra, 84.

⁴⁷ Bkz. 11.Hud, 41-47.

⁴⁸ 80.Abese, 34-36.

⁴⁹ 80.Abese, 37.

⁵⁰ 91.Şems, 7-10.

2.Sorumluluğun Sınırları: Bireyin Kapasitesi

İnsan sorumlu bir varlık olmakla birlikte, yükümlü olduğu sorumluluk alanı asla kendi kapasitesi dışında değildir. İnsan diğer canlılardan farklı olarak düşünme ve bilme gibi önemli açılımlara sahipse de, sahip olduğu potansiyeller mutlak olmayıp, sınırlıdır. Bu durumda sınırlı bir potansiyele sahip olan bireyin, sınırsız bir sorumluluk taşıması düşünülemez; yükümlülüklerinin de sınırlı olacağı açıktır.⁵¹ Öyleyse insanın yerine getirmesi gereken veya yükümlü tutulduğu ödev ve sorumlulukları, ancak kendi bireysel yapabileceği ve yerine getirebilme sınırıyla orantılı olacak ve gücünün üzerinde olan, yerine getiremeyeceği görev ve sorumluluklar bağlayıcı olamayacaktır. Allah insanlara zerre kadar zulmetmez⁵² ve hiç kimseyi gücünün yetmeyeceği, taşıyamayacağı bir sorumlulukla yükümlü tutmaz.⁵³ Her insan dünya yaşamına var oluşsal bir masumlukla (fitrat) başlar, başka insanların (anne-baba veya ötekileri) günah ve hataları nedeniyle kirlenmiş değildir. Dolayısıyla başkasını suçlama için hiçbir geçerli mazerete sahip değildir. Anne-babaları, amcaları ve ataları, kardeşleri kim olursa olsun ve hangi toplulardan gelirse gelsin, insan masum olarak doğar. Bu nedenle Kur'an, irsi günaha, başkasının sorumluluğunu üstlenmeye, kişinin doğumundan önce geçmişteki kabilevi, ulusal ya da uluslar arası olaylara karıştırılmasına ilişkin her türlü düşünceleri reddeder.⁵⁴ “Herkesin kazandığı kendisine, yaptığı kötü-

⁵¹ Bireye yüklenen sorumluluklar teolojik literatürde *teklif* kavramıyla ifade edilir. (Bkz.Bağdadî, Abdülkâhir, *Usûlu'd-Din*, Beyrut, trs, s.207; Sâbunî, *el-Bidâye*, s.69). Bireysel yükümlülüklerin, insanın güç ve kapasitesine uygunluğu konusu kelim ekollerinde arasındaki önemli tartışma konularından biridir. Tüm kelamcılar, Allah'ın âdil oluşu ve bu nedenle insanı yapamayacağı ve gücünün yetmeyeceği şeyle geçmişte mükellef tutmadığı gibi gelecekte de mükellef tutmayacağı konusunda müttefik olmakla birlikte, Eş'ârieler problemi Allah'ın sınırsız kudreti açısından ele alarak, pratik olarak olmasa bile teorik olarak Allah'ın insanları gücünün yetmeyeceği şeylerle mükellef tutabileceği şeklindeki salt teorik bir imkândan söz ederler. (bkz.Eş'ârî, *el-Lum'a*, neş. Richard Maccarthy, Beyrut, 1952, s.58; Gazâlî, Ebu Hamid, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1988, s.112; İcî, Adududdin, *el-Mevâkıf fi'l-İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, trs, s.330-331; Cürcânî, S.Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Mısır, 1907, VIII/200; Şeyhzâde, Abdurrahim, *Nazmu'l-Ferâid*, Mısır, 1317, s.25-26). Ancak hem Eş'ârieler hem de Matüridîler, “güç yetirilemeyecek teklifle” mükellef tutulmaya, pratik imkân alanı vermemeleri ve tartışmaların tümüyle teorik düzlemde yürütülmesi, problemin reel olmaktan çok kurgusal oluşunu öne çıkarıyor görünüyor.

⁵² 10.Yunus, 44. Benzer ayetler için bkz. 3.Al-i İmran, 182; 18. Kehf, 49.

⁵³ 2.Bakara, 286.

⁵⁴ Faruki, İsmail, *Tevhid*, çev.D.Yardımlı-L.Boyacı, İstanbul, 1995, s.85-86.

lüğün zararı yine kendisinedir".⁵⁵ "Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü çekmez; doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur".⁵⁶ yapılan iyilik ve kötülüklerinin karşılıklarının şaşmadan verildiği o günde "kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecek; her kim zerre kadar kötülük işlemişse o da onu görecektir".⁵⁷ Kur'an insanın günahsız olarak yaratıldığını ve tiyatroyu doğumundan önce değil de, doğumundan sonra oynadığını belirtir. Anne babaları, amcaları ve ataları, kardeşleri kim olursa olsun ve hangi toplumdan gelirse gelsin, insan masum olarak doğar.

3. Sorumluluğun Kişiselliği

Şerefli bir varlık olarak en güzel biçimde var edilen insan, yeryüzünün efendisi (halifesi)dir.⁵⁸ Yeryüzü topluluğunun efendisi olmak, ona yaraşır bir sorumluluğu gerektirir. Kur'an'ın anlatımına göre insanın var edildiği ve ikamet ettiği o asli mekândan (cennetten) dışlanması da, tümüyle kendi özüne ait bir yanlıştan kaynaklanmıştır; kişisel eylem alanından doğmuştur ve hiçbir şekilde başkasının yanlışı, hatası nedeniyle değildir. Hz. Âdem ve Eşi cennette ikamet edecek ve istediklerinden yiyip içebileceklerdir. Bununla birlikte konulan bir yasağa da uymaları gerekmektedir. Ancak onlar bu yasağa uymamış ve onu ihlal etmişlerdir. Bunun üzerine Cennet hayatından çıkarılmışlardır.⁵⁹ Bir başka anlatımla cennetten çıkarılmaları ve yeryüzüne inişleri başkasının bir yanlışı değil, kendi özgür seçimleri ve sorumluluklarıdır. Yapılan yanlıştan kendi hataları oluşunu şu şekilde itiraf ederler: "Ey Rabbi-miz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmetinle muamele etmezsen muhakkak ziyana uğrayacaklardan oluruz!".⁶⁰ Çünkü hiçbir insan başkasının yükünü çekmeyecektir.⁶¹ Dolayısıyla kim doğru yolu bulursa kendi lehine, kim de saparsa sırf kendi aleyhine olarak sapar.⁶² Bu yükümlülüğe ait her şey, iyilik-kötülük, fazilet-kusur hepsi, kişinin kazandığının kendisidir.⁶³ "Her kim iyi bir iş yaparsa, kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Rabbin kullarına zulmedecek değildir".⁶⁴ Çünkü insanın sorumluluk alanı, başkasının gerçekleştirdiği veya kendisinden meydana gelen bilinçsizce tutum ve davranışlar değil aksi-

⁵⁵ 2.Bakara, 286.

⁵⁶ 53.Necm, 38-39.

⁵⁷ 99.Zilzal, 7-8.

⁵⁸ 2.Bakara, 30-31.

⁵⁹ 7.A'raf, 191-22.

⁶⁰ 7.A'raf, 23.

⁶¹ 6.En'am, 164; 53.Necm, 39-41.

⁶² 39.Zümer, 41.

⁶³ 17. İsra, 15;

⁶⁴ 41.Fussilet, 46.

ne, bilinçli ve kendi iradesiyle girdiği ve zaman-mekân akışına müdahalede bulunduğu eylemleridir. Hayatın akışı içerisinde her insan zaman zaman kötünden yana tavır takınabilse de bu, atalarının işlemiş olduğu ilk günahı kaynaklanan bir kişilik sapmasıyla ilgili durum değildir.

Beşeri düzlemde insanın yerine getirdiği veya sahiplenebildiği eylemleri, ancak kendi gayret ve çabası sonucu elde edilen davranışlardır. Gerçek anlamda fail olabilmenin, bir eylemi yerine getirebilmenin mantığı bunu gerektirir. Bu nedenle birey, kendi iradesi dışında gerçekleşen eylemleri olduğu kadar, başkasının gerçekleştirdiği fiilleri de sahiplenemez. Çünkü insanın kazandığından başkası yoktur; birey ancak kendi çaba ve gayretiyle elde ettiği amellerinin karşılığını görebilecektir. Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, kötülük de kendi aleyhinedir.⁶⁵ Diğer açıdan da bu şu anlama gelmektedir: Bir insan başkasının günahından dolayı hesaba çekilemeyeceği gibi, çalışmasının dışında bir şeyle sevap alma hakkı da bulunmamaktadır. Olursa bu başkasının hediyesi ve bağıışı olur. Kuşkusuz yarın karşısına çıkacak olan onun kendi öz çalışması olacaktır. Kıyamet gününde defterinde görülecek ve mizana konulacaktır.⁶⁶ İnsan yapıp-etmelerinin, kendi kişisel seçimiyle kendine mal ettiği eylemlerinin karşılığını görmede hiçbir haksızlığa da uğramayacaktır. İnsanın geleceği çalışmasının karşılığı olacağı gibi, çalışmalarının karşılığını da en dolgun şekilde de görecekler. Yapılan iyiliklerin karşılığı en dolgun şekilde alınırken, kim bir kötülük işlerse, o kötülükleri işleyenler ancak yaptıklarının karşılığı olarak, kötülükleri kadar ceza görürler.⁶⁷ *“Ayetlerimizi ve ahretteki karşılaşmayı inkâr edenlerin amelleri hepten boşa gitmiştir. Çekecekleri kendi yaptıklarından başkası mı olacaktır”*⁶⁸ *“Her bir kişiye günah olarak ne işlemişse onun karşılığı ceza vardır”*.⁶⁹

Kur'an'a göre her insan sorumlulukta, yani iyiyi-kötüyü, hayrı-şerri tercih edip benimsemekte ve eyleme dönüştürmekte serbest olduğu gibi, yerine getirilen davranışların karşılığına görmek de kişiseldir ve tümüyle bireyin kendi çabaları önem taşımaktadır. Kur'an, sorumluluğun ve davranışlarının sonuçlarına katlanmanın kişiselliğini genel geçer bir ilke olarak belirler; bireysel sorumluluk üzerinde ısrar eder. Bu, en genel anlamda her insanın, ancak kendi davranışlarından sorumlu tutulacağı ve yakını da olsa bir başkasının davranışından sorumlu olamayacağı anlamına gelir. Herkesin kazandığı hayır kendi yararına, yaptığı kötülük de kendi zararınadır: *“Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir.*

⁶⁵ 2.Bakara, 286.

⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/323.

⁶⁷ 28.Kasas, 84. Benzer ayetler için bkz. 40.Mü'min, 40; 78.Nebe, 26.

⁶⁸ 7.A'raf, 147.

⁶⁹ 24.Nur, 11.

*Rabbin, kullara karşı zalim değildir.*⁷⁰ “Kim yararlı iş işlerse kendi yararınadır, kim kötülük yaparsa kendi zararınadır. Sonra Rabbinize döndürülürsünüz.”⁷¹ “Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kim yararlı iş işlerse, kendisi için rahat bir yer hazırlamış olur.”⁷² Allah inanan ve yararlı iş işleyenlere bol nimetinden karşılıklarını verir.⁷³ Çünkü Kur’an’a göre sorumluluk bireyseldir. Her insan kendi yaptıklarından sorumludur.⁷⁴ Hiçbir baba çocuğuna fayda sağlayamayacağı gibi, hiçbir evladın da anne-babasına bir yararı olamayacaktır.⁷⁵ Zira işlenen bir suçta, suçun sorumlusu bizzat suçun faili olacaktır. Bir suçtan, günahattan, isyandan veya insanlık aleyhine işlenmiş bir kabahatten (terörden) dolayı tüm insanlık yargılanamaz, suçlu ilan edilemez. Suçlu olan bizzat suçun faili olmalıdır. Zira “herkes kendi kazandığının kefilidir.”⁷⁶ “İnanan ve soyları da inançta kendilerine uyan kimselere soylarını da katarız. Onların işlediklerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kendi kazandığının kefilidir.”⁷⁷ İnsanın başına gelen iyilik veya kötülük, için başka nedenler aranmaz, başkaları bundan dolayı suçlanamaz. Çünkü insana ilişecek iyilik veya kötülüğün nedeni insanın kendi elleriyle işlediklerinden dolaydır: “Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle kazandıklarınız yüzündendir. Bununla beraber Allah yine de çoğunu affeder.”⁷⁸ Karada, denizde veya herhangi bir beşeri düzlemde bir karmaşa veya bozgun çıkarsa, bu bizatihi insanların kendi davranışları nedeniyledir: “İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde bozgun çıkar; Allah da belki dönerler diye yaptıklarından bir kısmını kendilerine tattırır.”⁷⁹ Bireysel ve toplumsal davranışların gerçekleşmesinde bireyin aktif katılımı söz konusu olduğundan insanın başına gelebilecek her kötülük kendinden kaynaklanmaktadır.⁸⁰

Kur’an’ın pek çok anlatımı eylemi sahiplenme ve işlenen davranışın sonuçları açısından bireysel özerkliğe vurgular yapar. Allah dilemiş olsaydı, tüm insanlığı tek bir millet yapardı, ancak bunu dilememiş, insanlığa kendi geleceklerini belirleme ve kendi talihlerine aktif katılımı mümkün kılmıştır. Kur’an bu alanda bireye özerklik tanırken, buna karşılık Allah’ın insanlara

⁷⁰ 41.Fussilet, 46.

⁷¹ 45.Casiye, 15.

⁷² 30.Rum, 44.

⁷³ 30.Rum, 45.

⁷⁴ 6.En’am, 164; 17.İsra, 15; 39.Zümer, 7; 53.Necm, 38.

⁷⁵ 31.Lokman, 33.

⁷⁶ 74.Müddessir, 38.

⁷⁷ 52.Tur, 21.

⁷⁸ 42.Şura, 30.

⁷⁹ 30.Rum, 41.

⁸⁰ 4.Nisa, 79.

olan rahmetini öne çıkarır.⁸¹ Allah rahmetinin gereği olarak doğru yolu gösterir, fakat insanlar, iyilik dururken kötülüğü, hakikat dururken yanlış ve istikamet dururken sapıklığı tercih ederler. Dolayısıyla insanların sapkınlıklarının nedeni, yine kendi eylemleri olmaktadır. Allah insanların sapkınlıklarına aradıkları bahaneler karşısında “*bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendi kendilerine mi yoldan saptılar*”⁸² sorusunu yönelterek, sapkınlığın insanların kendilerine ait olduğunu ve uydurulan mazeretlerin geçersizliğini ifade eder. Çünkü insanlar çoğu zaman iradeye dayalı bir kararlılıktan çok, arzu ve istekleri veya kuruntularının peşinden koşmaktadırlar.⁸³ Her birey gibi, her topluluk da ancak kendi yapıp etmelerinden sorumludur. Dolayısıyla bir toplum, diğerinin yaptığı nedeniyle sorumlu tutulamaz. Bu nedenle bir toplum kendini değiştirmedikçe, Allah da onları değiştirmez: “*Bu, Allah’ın bir kavme verdiği nimeti, onlar kendini değiştirmedikçe değiştirmemesinden dolaydır. Gerçekten de Allah hakkıyla işiten, her şeyi bilendir*”.⁸⁴ Bireylerin olduğu gibi, toplumların da sorumlulukları ya da bunları yerine getirmekten kaynaklanan cezaları birbirinden farklıdır. Birinin cezasını diğeri çekemez: “*De ki, siz bizim yaptığımız günahlardan sorumlu tutulamazsınız. Biz de sizin yaptıklarınızdan sorumlu değiliz. Rabbimiz hepimizi toplayacak, sonra da hak hükmü ile aramızı ayıracaktır. Asıl hüküm veren ve her şeyi bilen O’dur*”⁸⁵

Allah’ın yapılmasını veya yapılmamasını istediği yükümlülükler bireyseldir. Kur’an’ın insan için belirlediği davranışları veya yasakları her birey ayrı ayrı yerine getirmekle yükümlüdür. Bir bireyin yerine getirmiş olduğu bir sorumluluk (ibadetler gibi) bir başkasının üzerinden yükümlülüğü kaldırmaz. İnsan için kurtarıcı olan, bireysel yükümlülüklerini içten ve samimi bir şekilde yerine getirmesidir.⁸⁶ Bunu gerçekleştirdikleri takdirde, Allah hiç kimsenin çabasını boşa çıkarmaz,⁸⁷ her birey yaptığının, gerçekleştirdiğinin ve yaşama geçirdiği davranışlarının karşılığını tam ve eksiksiz bir biçimde⁸⁸ alacaktır.⁸⁹ Çünkü her bireyin yüz yüze kalacağı şey, yalnız kendi gayret ve çabası olacaktır ve onun karşılığını da mutlaka görecektir.⁹⁰ Ölümünden sonraki yaşamda insanın karşılaşacağı gerçek, dünyada yaşama geçirdiği bireysel

⁸¹ 42.Şura, 8.

⁸² 25.Furkan, 17.

⁸³ 2.Bakara, 78; 47.Muhammed, 16.

⁸⁴ 8.Enfal, 53.

⁸⁵ 34.Sebe, 25-26.

⁸⁶ 23.Müminun, 1-11.

⁸⁷ 3.Al-i İmran, 195.

⁸⁸ 53.Necm, 41.

⁸⁹ 56.Vâkıa, 24.

⁹⁰ 53.Necm, 39-41.

iyilik ve kötülüklerine göre olacaktır; maruz kalacakları ceza kendi yaptıklarının karşılığıdır: “Kötülük işleyene kötülükleri kadar ceza verilir”⁹¹, “Kendi yaptığının cezası olan azabı tadın”⁹² Başka bir anlatımla ahiret yaşamında bireyin karşılaşacağı her şey (sevap veya ceza), kendi yaptıklarının karşılığıdır. Allah kullarına asla zulmetmez.⁹³ “Sonunda işledikleri kötülükler başlarına geldi. Bunların arasındaki zalimlerin de kazandıkları kötülükler başlarına geleceklerdir. Onlar Allah’i aciz bırakamazlar”⁹⁴.

Dünya yaşamında yükümlü olduğu görevlerini ihmal eden, tercihini kötülükten yana kullananlar bu davranışlarının karşılığı olarak cezalarını çekeceklerdir. Onların cezalarını başkasının üstlenmesi veya onları cezadan kurtarabilmesi mümkün değildir: “(Ey Muhammed!) Hakkında azap sözü gerçekleşmiş olan kimseyi, ateşte olanı sen mi kurtaracaksın”⁹⁵. Çünkü yükümlü olunan sorumluluklar gibi, onların karşılıkları da bireyseldir. Bir insan başkasının yükünü üstlenemez: “Hiçbir günahkâr, başkasının yükünü yüklenemez”⁹⁶ “Günah yükü ağır olan kimse, onun taşınmasını istese –yakını bile olsa- yükünden bir şey taşınmaz. (Ey Muhammed) sen ancak, görülmediği halde Rablerine yürekte saygı duyanları ve namazı kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendi için arınmış olur; dönüş Allah’adır.”⁹⁷ Bir başka açıdan bu, her insanın ancak kendi günahından sorumlu tutulabileceği ve eğer nefisini bu günahattan arındırırsa ancak kendisini arındırmış olacağı anlamına gelir. Birinin kendi günahını terk edip, ondan arınması diğer insanların kötülüklerinden bir şey eksiltmez. Bu durumda birisi bir başkasının günahını üzerine almakla onu kurtaramaz, ancak kendi üzerine aldığı yani sorumluluğunun cezasını çeker. Ancak “onlar kendi yüklerini kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de taşıyacaklar ve uydurup durdukları şeylerden kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir”⁹⁸ gibi ayetler insanın kendi suçu haricinde başkalarının yüklerini de taşıyacaklarını ima ediyorsa da, ayet bireysel sorumluluk veya cezaların şahsiliği şeklindeki genel ilkeyle çelişmemektedir. Toplum içinde yaşayan birey, bireysel düzlemde topluma karşı da sorumluluklar taşır. Dolayısıyla ayet, insanın kamusal alana ait (başkalarına karşı sorumluluğunun) sorumluluklarına göndermede bulunur.⁹⁹ Bu nedenle burada sorumluluk bireysel ama sonuçları toplumsal olduğundan,

⁹¹ 10.Yunus, 27.

⁹² 7.A’râf, 39.

⁹³ 3.Al-i İmrân, 182.

⁹⁴ 39.Zümer, 51.

⁹⁵ 39.Zümer, 19.

⁹⁶ 53.Necm, 38.

⁹⁷ 35.Fatır, 18.

⁹⁸ 29.Ankebut, 13.

⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII/321-322.

yükümlülüğün bireyselliğini ihlal etmemektedir. Çünkü bireysel sorumluluklarını yerine getirmemek suretiyle toplumsal bir kötülük işleyenler, bunun da sonucuna katlanmak durumundadırlar ve bu da bireysel sorumlulukla ilişkili bir durumdur.

Sonuç olarak Kur'an insanı, kendi kendisi olmaya ve insani niteliklerini takınmaya çağırır. Beşeri düzlemde birey, kendi eylemlerini gerçekleştirebilen ve sahiplenebilen özgür bir varlıktır. Bu özgürlük davranışlarından sorumlu olabilmenin bir gereğidir. Özgürce gerçekleştirilen eylemler karşısında, Kur'an'ın yerleştirmeye çalıştığı sorumluluk fikri, özgürlükten kaynaklanan aşırılıklara, taşkınlıklara ve kötüye kullanımlara karşı frenleyici bir işlev görür. Bununla birlikte her birey kendi davranışlarını gerçekleştirmede kişisel özerkliğe sahip olduğu gibi, bunların karşılıkları da tümüyle bireyseldir. Her insan ancak kendi yaptıklarının karşılığını ve gerçekleştirdiği kadarıyla bulacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, İstanbul, 1995.
2. Bağdadî, Abdülkâhir, *Usûlu'd-Din*, Beyrut, trs.
3. Cürcânî, S.Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Mısır, 1907.
4. Eş'ârî, Ebu'l-Hasen, *el-Lum'a*, neş. Richard Maccarthy, Beyrut, 1952; *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, tah. M.Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1990.
5. Faruki, İsmail, *Tevhid*, çev.D.Yardım-L.Boyacı, İstanbul, 1995.
6. Frolov, Ivan, *Felsefe Sözlüğü*, çev.Aziz Çalışlar, İstanbul, 1997.
7. Gazâlî, Ebu Hamid, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1988.
8. İcî, Adududdin, *el-Mevâkıf fi'l-İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, trs.
9. Kılıç, Sadık, *Benliğin İnşası*, İstanbul, 2000.
10. Maturîdî, Ebu Mansur, *Kitâbu't-Tevhid*, tah. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979.
11. Neseî, Ebu'l-Berâkât, *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü: 3083; *Tefsiru'n-Neseî* (Medârik Tefsiri), İstanbul, 1984.
12. Neseî, Ebu'l-Muîn, *Tabsiratü'l-Edille*, tah. Claude Selame, Dımaşk, 1993.
13. Sâbunî, Nuriddin, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, Ankara, 1991.
14. Sıddîkî, B.Hüseyin, "İslam ve Modernite: Bir Diyalog", *Dini Bilginin İmkanı*, der.T.Yeşilyurt, İstanbul, 2003.
15. Şeyhzâde, Abdurrahim, *Nazmu'l-Ferâid*, Mısır, 1317.
16. Tunç, Cihat, "Dalâlet", D.İ.A, İstanbul, 1993; "İslam Dinine Göre Hidayet ve Dalâlet", *E.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi*, 6 (1989).
17. Turhan, Kasım, *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İstanbul, 1996.
18. Uyanık, Mevlüt, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara, 1999.
19. Yazıcıoğlu, M.Sait, *Matürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, 1972.
20. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirilmiş), İstanbul, Trs.